

Klaudia Kaczmarek¹
Wojciech J. Maliszewski²

Fundusze pomocowe jako narzędzie wsparcia polityki senioralnej na terenie powiatu piłskiego w latach 2016–2020

*Spoleczeństwa powinny być dumne nie z tego,
że są najpotężniejsze albo najbogatsze, ale z tego,
że są najsprawiedliwsze, najlepiej zorganizowane
i posiadają najlepszą konstytucję moralną.*

E. Durkheim

DOI 10.24917/27199045.192.11

AID FUNDS AS SUPPORT TOOLS OF SENIORAL POLICY IN PIŁA DISTRICT
IN 2016–2020

Abstract

The article presents selected issues concerning the pro-senior policy of the European Union and the use of EU funds, the so-called earmarked funds from cohesion policy. The forms and support tools available in projects implemented with EU funds in the Piła powiat were also presented and their effectiveness was analysed on the basis of available information directly from the project documentation. This publication also attempts to make a critical review of resources in the area of supporting the elderly in the Piła district. The research technique used in the qualitative procedure was the analysis of the content of the projects described on the websites of the institutions implementing the projects.

-
- 1 Mgr Klaudia Kaczmarek, Państwowa Uczelnia Stanisława Staszica w Pile, Katedra Pracy Socjalnej, klaudia@a-kwadrat.com.pl
  - 2 Dr hab. Wojciech J. Maliszewski, prof. PUSS, Państwowa Uczelnia Stanisława Staszica w Pile, Katedra Pracy Socjalnej, wmaliszewski@puss.pila.pl

Keywords: demography, aging society, senior policy, support, social project, activation, poverty, exclusion, loneliness

Słowa kluczowe: demografia, społeczeństwo starzejące się, polityka senioralna, wsparcie, projekt socjalny, aktywizacja, ubóstwo, wykluczenie, samotność

Wprowadzenie

Aktualne, wysokie tempo życia oraz dynamiczny postęp technologiczny w sposób znaczący wpływają na zmiany zachodzące w społeczeństwie. Najbardziej widoczne są przemiany w demografii ludności. Populacje krajów wysoko rozwiniętych oraz szybko rozwijających się przeobraziły się w społeczeństwa starzejące. Zmiana ta dotyczy także naszego kraju. Niestety społeczeństwo polskie jest już społeczeństwem starym, a proces ten będzie tylko przybierał na sile (Szymoński, 2020). Zachodzące zmiany mają negatywny wpływ na funkcjonowanie całego kraju, zarówno na społeczeństwo, gospodarkę, czy kulturę. O polityce senioralnej oraz demografii jesteśmy zobowiązani mówić i rozprawiać jak najwięcej, ponieważ to właśnie nasz kraj według ONZ będzie w najbliższych latach charakteryzował się jednymi z najgorszych trendów w tym zakresie na świecie. Zdaniem organizacji do końca stulecia ludność Polski ma się zmniejszyć z obecnych 38 mln do 24 mln (Szymoński, 2020).

W następstwie globalizacji powstało wiele zjawisk, które w negatywny sposób wpływają na jakość życia seniorów. Częstokroć te niekontrolowane zjawiska i dynamicznie postępujące zmiany powodują znaczący przyrost grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. W szczególnym niebezpieczeństwie są osoby starsze, które częstokroć są ubogie i/lub samotne. Wykluczenie społeczne, wraz z ubóstwem i bezrobociem, z którymi jest bardzo mocno związane, zostało zdiagnozowane za jeden z najpowszechniejszych problemów społecznych we współczesnej Europie ze względu na konsekwencje, jakie generuje. Zjawisko wykluczenia społecznego silnie oddziałuje na jakość kapitału społecznego oraz całej gospodarki poprzez ograniczanie inicjatywy, dynamiczności, ekspansywności, energiczności, kreatywności, operatywności i innowacyjności oraz podnosi koszty funkcjonowania państwa. Wykluczenie społeczne jest zazwyczaj definiowane w ujęciu nieuczestniczenia bądź niezdolności do uczestnictwa w ważnych aspektach życia zbiorowego. Najczęściej jest to:

- niezdolność do uczestnictwa w gospodarczych aspektach życia społecznego,
- niezdolność do uczestnictwa w politycznych aspektach życia społecznego,
- niezdolność do uczestnictwa w kulturalnych aspektach życia społecznego.

Celem artykułu jest prezentacja najważniejszych projektów realizowanych w powiecie pільskim w obszarze wsparcia seniorów i osób niepełnosprawnych finansowanych ze środków unijnych pochodzących z projektów Wielkopolskiego Programu Operacyjnego w latach 2016–2020. Starano się także ukazać wysokość pozyskanych dotacji i ich wpływu na jakość życia seniorów północnej wielkopolski. Zastosowano metodę jakościową, technikę analizy treści projektów, bez klucza kodyfikacyjnego.

Dobór materiału do analizy był celowy, kryteria: reprezentatywności, homogeniczności i trafności zostały spełnione. Analiza treści nie dotyczyła wnioskowania o cechach autorów projektów, a jedynie zawartości i częstotliwości występowania jednostek analizy.

Polityka Unii Europejskiej w procesie zwalczania wykluczenia społecznego

Współcześnie znaczący wpływ w naszym kraju oraz w państwach członkowskich na zamierzenia i doktryny dotyczące badań i polityki wobec wykluczenia społecznego ma Unia Europejska. Cechą rozpoznawalną dla badań nad wykluczeniem społecznym jest szczególne rejestrowanie i przypatrywanie się zagadnieniom partycypacji w życiu społecznym oraz zdefiniowanie osób, które nie posiadają wystarczających pokładów i możliwości niezbędnych do integracji ze społeczeństwem. Strategie wyznaczające kierunki rozwoju Unii Europejskiej, zwłaszcza Strategia Lizbońska, precyzują, że ograniczanie wykluczenia społecznego jest jednym z podstawowych zadań w przyszłości. W polityce Wspólnotowej opracowano tzw. strategię integracji, która ma na celu zwalczanie wykluczenia społecznego. Jest ona jedną z dwóch (obok zatrudnienia) najważniejszych strategii społecznych polityki realizowanej przez kraje członkowskie. Definicja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym została umieszczona w rozdziale 3 pkt 11 Wytucznych w zakresie realizacji przedsięwzięć w obszarze włączenia społecznego i zwalczania ubóstwa z wykorzystaniem środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014–2020 opracowanych przez Ministra Infrastruktury i Rozwoju. Zgodnie z tą definicją osoby lub rodziny wykluczone korzystają ze świadczeń pomocy społecznej zgodnie z ustawą z dnia 12.03.2004 r. o pomocy społecznej lub kwalifikują się do objęcia wsparciem pomocy społecznej. Oznacza to, że muszą spełniać co najmniej jedną z przesłanek, które określono w art. 7 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem złożonym i różnokierunkowym, łączy ze sobą obszary obejmujące: zasoby materialne, zasoby społeczne, czynniki ekonomiczne; uczestnictwo w życiu społecznym, i politycznym, wykształcenie i umiejętności, zdrowie, przestępczość, zmienne środowiskowe, dostęp do usług (Levitas, Pantazis, Fahmy, Gordon, Lloyg, Patsios, 2007).

W polityce społecznej Unii Europejskiej powiększa się obszar działań od walki z wykluczeniem społecznym. Działania te znalazły się w wielu oficjalnie przyjętych dokumentach i to na poziomie unijnym, jak i krajowym. Jedne z ważniejszych to: Trzeci Program Walki z Ubóstwem (realizowany w latach 1989–1994); Traktat Amsterdamski (przyjęty w 1997 roku); Strategia Lizbońska (przyjęta w marcu 2000 roku); Europejska Agenda Socjalna (określająca priorytety polityki społecznej, podpisana w Nicei 2000 roku); Wspólny Raport o Integracji Społecznej (precyzuje wskaźniki wykluczenia, które służą do kompleksowego porównywania sytuacji w krajach członkowskich, zobowiązanych do opracowania planów działania na rzecz integracji społecznej. Dokument ten został przyjęty w Leaken w grudniu 2001 roku); Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski (przygotowana w 2004 roku).

W tym ostatnim dokumencie, została przyjęta definicja wykluczenia społecznego. W dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej czytamy: „Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich” (Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2003, s. 21). Seniorzy, w szczególności samotni, również należą do grupy o podwyższonym ryzyku wykluczeniem. Starość jest ostatnim etapem życia człowieka. W literaturze przedmiotu istnieją liczne definicje starości i starzenia się. Starość najczęściej definiowana jako „etap życia, w którym procesy psychiczne, objawiające się rezygnacją i poczuciem braku szans, oraz społeczne, polegające na odrzuceniu zgodnie z rytuałem kulturowym, oddziałują synergicznie z procesami biologicznymi, prowadząc do naruszenia homeostazy, a tym samym do ograniczenia możliwości przeciwdziałania wymienionym procesom, bez możliwości substytucji i bez obiektywnych szans na powrót do stanu poprzedniego” (Szatur-Jaworska, Błądowski, Dziegielewska 2006, s.23). Jako początek starości przyjmuje się umownie wiek 60 lat (wg WHO) lub 65 rok życia (Grodzicki, Kocemba, Skalska, 2007). Jakość starzenia się zależy od wielu czynników, ale powszechnie mówi się o: poziomie dochodów, poziomie wykształcenia, miejscu zamieszkania i typie rodziny i kulturze. Starzenie się można traktować jako „proces społeczny, uwarunkowany zmianami biologicznymi i fizjologicznymi, zachodzącymi w organizmie człowieka, bowiem granice starości są zdeterminowane nie tylko przez procesy biologiczne, lecz przez społeczeństwo” (Błądowski, 2002, s. 62). Analiza zjawiska samotności i wykluczenia społecznego wywołuje konieczność gromadzenia danych demograficznych, które determinują większe prawdopodobieństwo wystąpienia samotności, bądź też przyczyniają się do wykluczenia społecznego osób starszych. W naszym kraju, osoby starsze pozostają najczęściej w związkach małżeńskich lub są owdowiałe. „W tej grupie wiekowej częściej owdowiałe są kobiety (58%) niż mężczyźni (16%). W związkach małżeńskich żyje 34% kobiet i ¼ populacji mężczyzn w wieku 65 lat i więcej. W grupie osób 80 lat i więcej żonaci mężczyźni stanowią 62%, a kobiety – wdowy 80%. W tej grupie aż 66% to osoby owdowiałe żyjące samotnie” (Pikuła 2020 s. 68–69). Badania GUS oceniające stan zdrowia Polaków, pokazały, że tylko 13% starszych osób ocenia swój stan zdrowia jako co najmniej dobry, 45% ocenia swój stan zdrowia jako „ani dobry, ani zły”, zaś 42% swój stan zdrowia określa jako zły lub bardzo zły.

Warto zauważyć, że w 2011 r., wśród osób niepełnosprawnych, prawie 2 mln osób to byli ludzie starsi (aż 41% całej zbiorowości osób niepełnosprawnych), w tym 57% niepełnosprawnych osób starszych dysponowała prawnym potwierdzeniem swej niepełnosprawności (Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności polski w świetle prognozy 2014–2050). „Osoby starsze utrzymują się głównie z emerytury (86%), a także z renty (8%), co dotyczy znacznie częściej mężczyzn niż kobiet w starszym wieku. Niewielki jest też udział osób starszych posiadających dwa źródła dochodu (częściej są to mężczyźni i mieszkańcy miast łączący emeryturę

z pracą)” (Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności polski w świetle prognozy 2014-2050, s. 24–25). Wielu seniorów czuje się bardzo samotnych. Samotność seniorów staje się coraz bardziej powszechnym problemem. W 2040 roku już co trzecia osoba będzie miała 60 lat i więcej. Badania przeprowadzone w roku 2018 na zlecenie Stowarzyszenia mali bracia Ubogich pokazuje, że aż 3 na 10 Polaków w wieku powyżej 80 lat mówi o odczuwanej samotności, a 1 na 10 stwierdza, że czuje się samotnie bardzo często, a nawet zawsze (Medicoversenior: Samotność seniorów 2020). Według D. Perelmana i L.A. Pelplau, „samotność to nieprzyjemne doświadczenie, które pojawia się, kiedy istnieje deficyt zarówno jakościowy jak i ilościowy, w sieci relacji społecznych danej osoby” (Duck, Gilmour 1981, s. 31). Ponadto samotność jest wywołana nie przez samo „bycie” samym, ale przez życie bez niektórych określonych niezbędnych w życiu relacji lub grupy relacji. Samotność „objawia się zawsze jako odpowiedź na brak określonego typu relacji lub dokładniej jako odpowiedź na brak szczególnego zabezpieczenia relacji” (Weiss, 1973, s. 17). Samotność jest zatem określana jako „wyjątkowo nieprzyjemne i ukierunkowane doświadczenie powiązane z niewystarczającym zaspokojeniem potrzeby ludzkiej intymności, bliskości interpersonalnej” (Sullivan, 1953, s. 29). Dodatkowym problemem obok samotności i pogarszającego się stanu zdrowia samotnych seniorów jest kwestia dotycząca ubóstwa. Z raportu GUS o ubóstwie w 2017 r., analizowanym przez dziennik *Fakt*, seniorzy są tą grupą Polaków, która w ciągu roku zubożała najbardziej. Wskaźnik w ciągu roku wzrósł z 3,9 do 4,4%. To oznacza, że na granicy minimum egzystencji żyje w naszym kraju ok. 300 tys. starszych osób (Trzaska, 2018).

W walce z tym negatywnym zjawiskiem wspierają nas, a właściwie można ująć – powinny nas wspierać, równoważnie w całym kraju, fundusze pomocowe oraz opracowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Rządowy Program na rzecz aktywności społecznej osób starszych ASOS 2014–2020. Założenia stanowią przede wszystkim o wykorzystaniu potencjału osób 50+ na rynku pracy, profilaktyce i promocji zdrowego stylu życia oraz rozwoju usług medyczno-opiekuńczych dla osób starszych. Jest w nich mowa o specjalnej ofercie edukacyjnej, wspieraniu rozwoju Uniwersytetów Trzeciego Wieku, angażowaniu osób starszych do aktywności obywatelskich i uczestnictwa w ramach wolontariatu, a także promowaniu działań integracji między i wewnątrzpokoleniowej. Chcąc podołać stojącym przed naszym społeczeństwem wyzwaniom powiat pilski podejmował i podejmuje szereg działań, aby pozyskać środki, dzięki którym mógłby wdrażać nowe oraz wspierać istniejące inicjatywy dla seniorów. Na przełomie ostatnich lat, tj. w przedziale czasowym: 2016–2020 mieszkające na terenie powiatu osoby starsze mogły skorzystać z kilku projektów.

Projekty o zasięgu powiatowym

Powiat pilski położony jest w północnej części województwa wielkopolskiego. Mieszka w nim ok. 138 tys. osób. Zajmuje powierzchnię 1268 km². Należy do niego 9 gmin: jedna miejska – Piła, cztery miejsko-wiejskie: Łobżenica, Ujście, Wyrzysk i Wysoka

oraz cztery wiejskie: Białośliwie, Kaczory, Miasteczko Krajeńskie i Szydłowo. Instytucje samorządowe powiatu, a głównie Starostwo Powiatu realizowało szereg projektów finansowanych ze środków unijnych. Szersze informacje dotyczące całokształtu realizowanych projektów znajdują się na stronie internetowej starostwa.

Nie wchodząc w szczegóły wszystkich projektów, autorzy artykułu skupili się na analizie treści (dane ilościowych) oraz charakterystyce tych najważniejszych z obszaru polityki prosenioralnej i tych, w których beneficjentami były osoby starsze i niepełnosprawne.

Pierwszym z projektów były te, które realizował Powiatowy Urząd Pracy w Pile. W okresie 2016–2020 zrealizowane zostały projekty o tym samym tytule: *Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy w powiecie pilskim nr II, III i nr. IV*. Każda inicjatywa została współfinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego. Oś priorytetowa 6. Rynek pracy Działanie 6.1, Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy. Projekt nr II został zrealizowany w okresie od 01.01.2016 do 31.12.2016 r (Wika 2018). Założono w nim aktywizację 174 osób bezrobotnych w wieku powyżej 30 roku życia, priorytetowo traktowano wsparcie dla osób 50+. Udzielono beneficjentom wsparcia w postaci: pośrednictwa pracy lub poradnictwa zawodowego, staży, zatrudnienia w ramach prac interwencyjnych, jednorazowych środków na podjęcie działalności gospodarczej oraz zatrudnienia na stanowiskach pracy, których koszty wyposażenia lub doposażenia zrefundowano pracodawcom. Na realizację wyżej wymienionych zadań pozyskano kwotę 1 273 200,00 zł, z tego środki EFS 1 082 200,00 zł (85% ogólnej kwoty) oraz wkład krajowy – 191 000 zł (15% ogólnej kwoty). W ramach aktywizacji skierowano 131 osób – na staż, 10 osób – do zatrudnienia w ramach prac interwencyjnych, 14 osób – do zatrudnienia na nowoutworzonych stanowiskach pracy w ramach refundacji pracodawcom kosztów ich wyposażenia lub doposażenia. Ponadto 19 osobom przyznano jednorazowe środki na podjęcie działalności gospodarczej. Wsparcie otrzymały 174 osoby w tym 126 kobiet. Pośród osób zaktywizowanych było 135 osób o niskich kwalifikacjach, 88 osób długotrwale bezrobotne, 45 osób w wieku powyżej 50 roku życia, 26 osób z niepełnosprawnością, przy czym jedna osoba mogła spełniać kilka kryteriów. Dzięki udziałowi w projekcie, pracę lub działalność gospodarczą podjęły ogółem 123 osoby, w tym 85 kobiet. Osoby te należały do co najmniej jednej z niżej wymienionych grup:

- o niskich kwalifikacjach – 93 osoby (59 kobiet),
- długotrwale bezrobotnych – 59 osób (43 kobiety) ,
- po 50 roku życia – 27 osób (17 kobiet),
- z niepełnosprawnością – 20 osób (14 kobiet).

Łączna kwota wydatków poniesionych w 2016 roku na realizację projektu wyniosła 1270,08 tys. zł.

Projekt *Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy w powiecie pilskim (III)* podobnie jak jej poprzednia edycja adresowana była do osób powyżej

30 roku życia (priorytetowo traktowano osoby po 50 roku życia), pozostających bez pracy i zarejestrowanych jako bezrobotne w PUP w Pile. Okres realizacji działań przypadł od 01.01.2017 r. do 30.06.2018 r. Zaktywizowano 292 osoby bezrobotne, w tym 185 kobiet, wszyscy podopieczni byli powyżej 30 roku życia, a aż 71 uczestników powyżej 50 roku życia. Wsparcie uzyskało 27 osób niepełnosprawnych. Na realizację projektu pozyskano 2 139 800 zł, z tego środki EFS – 1 818 800 zł (85% kwoty) oraz wkład krajowy 321 000 zł (15% kwoty). Beneficjenci otrzymali pomoc w następujących zadaniach:

- 212 osób skierowano na staż,
- 9 osób uzyskało zatrudnienie w ramach prac interwencyjnych,
- 10 osób odbyło szkolenia zawodowe,
- 16 osób otrzymało zatrudnienie na nowoutworzonych stanowiskach pracy w ramach refundacji pracodawcom kosztów ich wyposażenia lub doposażenia,
- 45 osób pozyskało finansowanie na utworzenie działalności gospodarczej. W ramach projektu realizowano następujące działania:
  - staże, które umożliwiły nabycie umiejętności praktycznych w ramach określonego zawodu,
  - szkolenia zawodowe umożliwiające uzyskanie, uzupełnienie lub doskonalenie umiejętności i kwalifikacji zawodowych potrzebnych do wykonywania pracy, realizowane w zawodach i specjalnościach deficytowych na lokalnym rynku pracy;
  - jednorazowe środki na podjęcie działalności gospodarczej, gdzie wsparcie finansowe wynosiło do 20 tys. zł, adresowane było do osób, które chciały otworzyć własną firmę.
  - podjęcie pracy przy wsparciu finansowym pracodawcy, np. w ramach prac interwencyjnych, gdzie każdy pracodawca, który zatrudnił osobę bezrobotną otrzymał możliwość uzyskania refundacji części kosztów wynagrodzenia, składek na ubezpieczenie społeczne od refundowanego wynagrodzenia do wysokości 700 zł przez okres 6 miesięcy.

Odbyła się też IV edycja projektu *Aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych i poszukujących pracy w powiecie pilskim (IV)* który był adresowany do osób powyżej 30 roku życia (projekt podobnie jak poprzednie wersje premiował udział osób po 50 roku życia), pozostających bez pracy i zarejestrowanych jako bezrobotne w PUP w Pile. Okres realizacji zaplanowano w terminie: 1.01.2018 – 30.06.2019. Budżet projektu opiewał na kwotę 2 194 768,81 zł (Wika, 2019).

W ramach projektu zrealizowano podobnie, jak w poprzednich edycjach, działania ukierunkowane na aktywizację zawodową w formie: pośrednictwa pracy lub poradnictwa zawodowego, staży, szkoleń zawodowych, zatrudnienia w ramach prac interwencyjnych oraz jednorazowych środków na podjęcie działalności gospodarczej. W 2018 roku Urząd zaktywizował w ramach projektu 229 osób (w tym 137 kobiet) Wśród uczestników było: 185 osób o niskich kwalifikacjach, 85 osób długotrwale bezrobotnych, 59 osób w wieku powyżej 50 roku życia, 24 osoby z niepełnosprawno-

ściami, przy czym jedna osoba mogła spełniać kilka kryteriów. Warto dodać, że w ramach wspierania polityki senioralnej uruchomiono *Program aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych w wieku 45 lat i powyżej* finansowany z Funduszu Pracy, z rezerwy Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Pozyskano dodatkowo 196,1 tys. zł na realizację ww. programu, który zakładał aktywizację zawodową 30 osób bezrobotnych w wieku 45 lat i powyżej (Wika, 2019).

Aktywizowanie osób bezrobotnych w wieku 50+ jest istotnym elementem rynku pracy. Udział wśród ogółu zarejestrowanych w Powiatowym Urzędzie Pracy w Pile, w grudniu 2019 roku stanowili oni aż 27,8% (Analizy i statystyki PUP w Pile 2019). Oznacza to, że wiele osób starszych, nie posiadających praw emerytalnych narażonych jest na ubóstwo w wyniku braku dochodów. Ponadto stanowią oni niewykorzystany potencjał, a tym samym, jako osoby bezrobotne korzystające z pomocy społecznej są obciążeniem dla budżetu państwa. W sytuacji intensywnego poszukiwania pracowników z zagranicznych rynków pracy należy dołożyć wszelkich starań, aby aktywizować osoby powyżej 50 roku życia, gdyż ich wiedza i doświadczenie stanowią cenny kapitał i mogą być wykorzystane na lokalnym rynku pracy. Spośród zarejestrowanych w grudniu 2019 roku w PUP w Pile prawie 28% to osoby powyżej 50. roku życia.

Oprócz projektów aktywizacyjnych, w powiecie pilskim uruchomiono także inne, w tym kilka stworzonych z myślą o seniorach. Powstał interesujący międzypokoleniowy zatytułowany *Bezpieczni w powiecie pilskim – od juniora do seniora*. Okres realizacji projektu: od kwietnia 2019 roku do listopada 2019 roku, koszt całkowity: 124 500,00 zł, kwota dotacji: 99 600,00 zł, środki własne: 24 900,00 zł. Numer i nazwa celu szczegółowego działania: 4. Edukacja dla bezpieczeństwa „Program ograniczania przestępczości i aspołecznych zachowań *Razem Bezpieczniej im. Władysława Stasiaka na lata 2018–2020*”. Projekt miał charakter edukacyjny i polegał na organizacji kampanii informacyjno-edukacyjnej obejmującej szereg różnorodnych działań mających na celu poprawę wiedzy i świadomości na temat reagowania w sytuacjach zagrożeń oraz kreowanie właściwych postaw w obszarze bezpieczeństwa. Projekt skierowany był do: dzieci i młodzieży, nauczycieli i seniorów. W spotkaniach informacyjno-promocyjnych wzięło udział blisko 400 osób, ale cała kampania miała znacznie szerszy zasięg. Szacuje się, że blisko 1000 osób stało się bezpośrednimi i pośrednimi uczestnikami projektu. Zainteresowanie tą formą wsparcia znacznie przewyższyło oczekiwania. Projekt zakładał realizację kilku różnorodnych działań: Spotkania na temat bezpieczeństwa z warsztatami praktycznymi dla młodzieży, nauczycieli i seniorów (3 cykle) – dla każdej grupy inny pakiet tematów. W trakcie spotkania informacyjno-szkoleniowego dla młodzieży zapewniony zostanie udział tłumacza języka migowego, przedstawiciela Stowarzyszenia Słabo i Niedosłyszących „MIGACZE”.

Z młodzieżą odbyły się pogadanki o:

- szkodliwości działania narkotyków i tzw. dopalaczy, stereotypach przyczyniających się patologii i negatywnych zachowań,
- przemocy rówieśniczej, bezpieczeństwie w ruchu drogowym,

– cyberbezpieczeństwie, zasadach udzielania pierwszej pomocy.

Nauczyciele wzięli udział w warsztatach na temat:

- rozpoznanie kryzysu depresja i stany lękowe, przeciwdziałanie, negocjacje,
- cyberbezpieczeństwo w kontekście zagrożeń dla uczniów,
- narkotyki i tzw. dopalacze,
- procedury interwencji w szkole,
- pokazy znęcania się nad rówieśnikami,
- zasady oraz zakres działania interwencyjnego zespołu powołanego do pracy z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych,
- active shooter,
- nowe trendy w prowadzeniu zajęć oraz wykorzystanie potencjału młodych osób, trudne rozmowy,
- zasady udzielania pierwszej pomocy.

Spotkania informacyjno-szkoleniowe dla seniorów połączone były z warsztatami praktycznymi i dotyczyły następujących zagadnień:

- postępowanie w przypadku spotkania z tzw. kieszonkowcem,
- „metoda na wnuczka”,
- wyłudzenia internetowe,
- bezpieczeństwo w ruchu drogowym,
- zasady udzielania pierwszej pomocy.

Odbywały się także bezpośrednie spotkania z mieszkańcami, m.in. z działkowcami (w tym z seniorami), młodzieżą i dziećmi (przed wakacjami), spotkania z dziećmi w szpitalach. Sfinansowana została dostawa i montaż zapornic drzwiowych w domach mieszkańców (720 szt. – głównie dla seniorów). Innym przedsięwzięciem był zakup i rozpowszechnienie wśród mieszkańców, w tym dla seniorów gadżetów rowerowych zwiększających bezpieczeństwo np.: patyczków odblaskowych na szprychy, pokrowców odblaskowych na komórkę, zawieszek odblaskowych na plecaki (torby), a także prostych opasek odblaskowych. Wyprodukowano i rozpowszechniono dwa spoty, na wzór filmowych spotów reklamowych, gdzie odbiorcami byli także seniorzy. Spoty dotyczyły treści bezpieczeństwa w życiu seniorów, głównie tych związanych z wyłudzeniem pieniędzy i oszustwami.

Flagową inicjatywą powiatu, był i jest aktualnie, projekt *Wsparcie dla osób starszych, niesamodzielnych, w tym niepełnosprawnych z terenu Powiatu Pilskiego*. To zamierzenie realizowane w formule partnerskiej: Powiat Pilski/Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Pile będącego Partnerem Wiodącym oraz Partnerów: Gmina Szydłowo/Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Jaraczewie, Gminę Wysoka/Miejsko-Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Wysokiej, Fundację Solidarności Międzypokoleniowej i Samopomocy Sąsiedzkiej S2 oraz A-Kwadrat Klaudia Kaczmarek instytucję rynku pracy (BIP Powiatu Pilskiego 2019). Okres realizacji projektu: od 1.09.2018 do 31.12.2020. Całkowita wartość projektu: 3 330 855,45 zł, wkład funduszy europejskich: 2 831 227,13 zł. Projekt realizowany jest w ramach Osi Priorytetowej 7 Włączenie

społeczne. Działanie 7.2 Usługi społeczne i zdrowotne. Poddziałanie 7.2.2. Usługi społeczne i zdrowotne Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2014–2020. Celem projektu jest przede wszystkim poprawa dostępu do usług opiekuńczych i asystenckich, a także podniesienie jakości życia osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Realizowane przedsięwzięcia mają na celu umożliwienie osobom starszym, niepełnosprawnym i zależnym, prowadzenie w miarę samodzielnego funkcjonowania z niewielką pomocą, czy też przesunięcie tych osób z opieki instytucjonalnej do dziennych form opieki w Powiecie Pilskim w okresie od września 2018 roku do grudnia 2020 roku. W ramach projektu powstały inicjatywy, które stanowią odpowiedź na zdiagnozowane potrzeby seniorów oraz osób niepełnosprawnych zamieszkujących teren powiatu pilskiego.

Utworzono m.in.: Powiatowy Klub Pogodnego Seniora w Pile o zasięgu powiatowym dla 40 osób (w tym 24 kobiety) oraz Dzienny Dom Pomocy w Róży Wielkiej dla 25 osób (17 kobiet). Poszerzono działalność Klubu Seniora w Wysokiej dla nowych 30 osób (21 kobiet) i objęto systemem teleopieki 40 osób (28 kobiet) z gminy Szydłowo i Wysoka.

Rozszerzono działalność Centrum Usług Społecznych w Wysokiej poprzez objęcie usługami asystenckimi i opiekuńczymi kolejnych 12 osób (8 kobiet). Wyszkolono i zatrudniono 7 osób na etacie Asystenta Osobistego Osoby Niepełnosprawnej, a także objęto wsparciem 30. Opiekunów Faktycznych. na marginesie termin opiekuna faktycznego w pomocy społecznej jest dalej niedookreślony normatywnie.

Powiatowy Klub Pogodnego Seniora stanowi nowoczesną przestrzeń, w której jego podopieczni mogą poznawać nowych ludzi, aktywnie spędzać czas oraz poszerzać wiedzę i rozwijać swoje zainteresowania. Do dyspozycji klubowiczów są tu m.in. urządzenia do rehabilitacji ruchowej i masażu. Powstała kuchnia z jadalnią, w której uczestnicy zajęć mogą nie tylko spożywać posiłki, ale również samodzielnie je przygotowywać podczas warsztatów kulinarnych. W Klubie znajduje się także komfortowo wyposażony pokój spotkań, gdzie seniorzy mogą przyjemnie spędzać czas na rozmowach, odpocząć, zagrać w gry planszowe czy brydża. Warto dodać, że placówka dostosowana została do potrzeb osób niepełnosprawnych. Miejsce to stanowi dla seniorów drugi dom, panuje tu przyjazna atmosfera i dobry klimat do rozwijania swoich pasji oraz zainteresowań. Na powierzchni blisko 200 m² znajduje się 6 pomieszczeń z przeznaczeniem na zajęcia, spotkania i warsztaty, kuchnia oraz dwie łazienki. W systemie rotacyjnym z klubu korzysta nawet 40 osób. Klub funkcjonuje 22 dni w miesiącu, 8 godzin dziennie, a jeżeli pojawia się takie zapotrzebowanie, to także w niektóre weekendy. Prowadzone są między innymi zajęcia ruchowe, fizjoterapia, szkolenia edukacyjne, warsztaty prawne, kulinarne, rękodzielnicze i zajęcia z profilaktyki zdrowotnej. Oferta klubu została dostosowana do potrzeb beneficjentów ostatecznych po przeprowadzeniu dogłębnej diagnozy. Diagnoza została oparta na sondażu skierowanym do osób starszych i niepełnosprawnych zamieszkujących powiat pilski.

W ramach projektu utworzono również, pierwszy w gminie, Dzienny Dom Seniora w Róży Wielkiej. Osoby starsze, samotne i niepełnosprawne z terenu gminy Szydłowo zyskały miejsce, w którym mogą się spotykać, spędzać ciekawie czas, a także się rehabilitować. W domu tym, podobnie jak w Pile, do dyspozycji uczestników oddano komfortowe pomieszczenia przeznaczone do spotkań towarzyskich, w których mogą miło spędzić czas oraz wysłuchać ciekawych wykładów specjalistów i lekarzy o tematyce zdrowotnej, czy żywieniowej. Jest tam też m.in. sala wyposażona w urządzenia do ćwiczeń i rehabilitacji, kuchnia, a wszystkie pomieszczenia są przystosowane dla osób niepełnosprawnych. Seniorzy mogą korzystać ze sprzętu RTF i dwóch komputerów. Program zajęć przewiduje również ciekawe warsztaty, w tym kulinarne oraz wycieczki. Uczestnikami są mieszkańcy całej gminy Szydłowo. Dzięki pozyskanym środkom Klubu Seniora w Wysokiej zyskał dodatkowe pieniądze dla nowych 30 osób uczestników. Klub funkcjonuje od poniedziałku do piątku. Do swojej dyspozycji seniorzy mają salę do ćwiczeń z rowerkiem, orbitrekiem itp. urządzeniami, salę do rehabilitacji manualnej oraz duże komfortowe pomieszczenie, w którym uczestnicy spożywają wydawane posiłki, a także wykonują prace manualne w ramach terapii zajęciowej. Klub cieszy się ogromną popularnością i zrzesza duże grono zadowolonych seniorów. Kolejną formą wsparcia w ramach tego projektu jest system teleopieki. Jest to zdalna usługa opiekuńcza wykorzystująca nowoczesne technologie, której celem jest zwiększenie bezpieczeństwa osób: starszych, samotnych, chorych, niepełnosprawnych i tych wymagających stałej opieki i wsparcia.

Warto wspomnieć, że powiat starał się o dodatkowe pieniądze w ramach kolejnej edycji tego samego konkursu, aby rozwijać, poszerzać i urozmaicać wsparcie dla seniorów. Niestety, w nowym konkursie premiiwane były ośrodki wspierające osoby z zaburzeniami psychicznymi i pomimo pozytywnej oceny projektu, ostatecznie powiat nie otrzymał wsparcia. Jak zaznaczają wnioskodawcy, mieli nadzieję, że udało się objąć wsparciem o wiele więcej osób w wieku senioralnym, pomimo istniejących potrzeb. Kluby oraz dzienny dom cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem i stale przybywa nazwisk na listach rezerwowych. Zespół Wydziału Funduszy Pomocowych i Rozwoju Powiatu Pilskiego deklaruje i oczekuje na ogłoszenie kolejnych konkursów, dzięki którym będzie można wspierać mieszkańców powiatu w tym osoby starsze i niepełnosprawne. Od momentu powołania aktualnego zespołu w 2017 roku pozyskiwanie funduszy wzrosło niemal 400%. Każda możliwość uzyskania dotacji jest skrupulatnie wykorzystywana. Należy pamiętać, że pozyskiwanie funduszy jest zależne od przeprowadzanych konkursów oraz ogłaszających je instytucji zarządzających. Niestety alokacje konkursowe są zawsze zbyt niskie a ilość konkursów niewystarczająca. Pocięszającym jest fakt, że nowa perspektywa unijna 2021-2027 jest dość mocno skoncentrowana na problemach społecznych, w tym pomocy osobom starszym i niepełnosprawnym.

Kolejne wsparcie powstałe z myślą o seniorach na terenie powiatu pilskiego stanowi projekt *Nowoczesne Centra Społeczno-Rekreacyjne Powiatu Pilskiego – przebudowa oraz adaptacja obiektów i przestrzeni publicznej w Pile*. Okres realizacji

projektu przypada na okres 30.10.2019 do 31.12.2020 r. Całkowita wartość projektu to 8 248 912,95 zł, wkład funduszy europejskich to 6 974 635,58 zł. Projekt realizowany w ramach Osi priorytetowej 9 Infrastruktura dla kapitału ludzkiego. Działanie 9.2. Rewitalizacja miast i ich dzielnic, terenów wiejskich, przemysłowych i powojkowych. Poddziałanie 9.2.1. Rewitalizacja miast i ich dzielnic, terenów wiejskich, przemysłowych i powojkowych. Celem głównym projektu jest ograniczenie kryzysowych zjawisk zdiagnozowanych w Mieście Piła przede wszystkim w sferze społecznej, gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej oraz technicznej poprzez poprawę funkcjonalności obiektów, przestrzeni publicznych i zintegrowaniu działań społecznych.

Projekt koncentruje się wokół następujących prac:

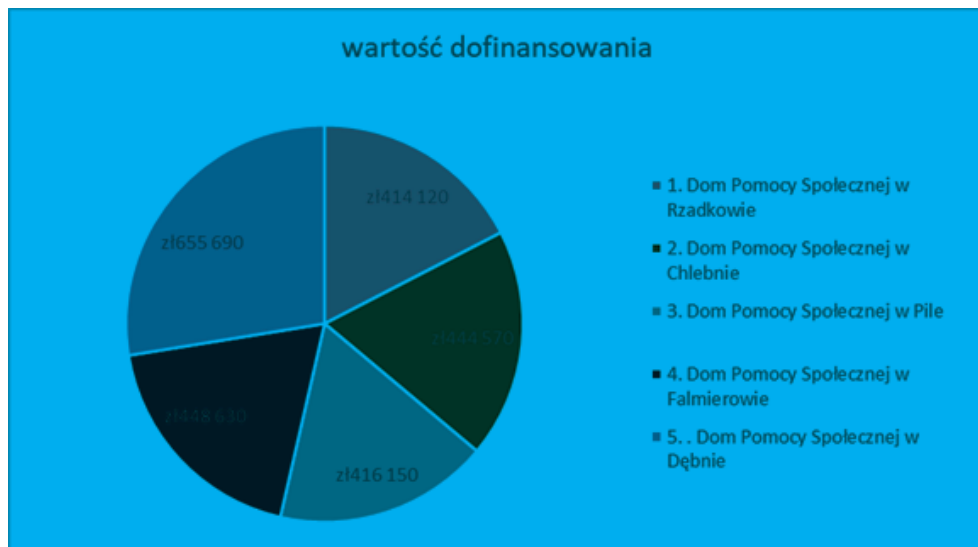
1. Remont kompleksu budynków na potrzeby utworzenia Centrum Integracji Społeczno-Kulturalno-Naukowej Centrum ISKRA. Na potrzeby projektu zaadaptowane zostały pomieszczenia należące do starego kina ISKRA i Zespołu Szkół Budowlanych. Nowe Centrum stało się miejscem integracji społeczeństwa, gdzie realizowane są inicjatywy o charakterze społeczno-kulturalno-naukowym, utworzone zostały być salki tematyczne na potrzeby zajęć edukacyjnych i popularyzujących naukę. W salkach swoje miejsce znalazł Uniwersytet Trzeciego Wieku oraz chór seniorów.

2. Rewitalizacji stadionu przy ul. Okrzei w Pile wraz z przynależnym mu terenem i stworzenie tym samym miejsca do aktywnego wypoczynku oraz możliwości organizacji w tym miejscu imprez, pikników i zawodów sportowych, a także miejsca do treningów. W części rekreacyjnej powstały: plac zabaw, ścianka wspinaczkowa, ścianka do graffiti, siłownia pod chmurką. Przybyły wiaty piknikowe, nowe chodniki, drogi, nowe oświetlenie, tworząc miejsce spotkań dla całych rodzin i grup znajomych. I co ważne, można z niego korzystać za darmo. Na dużym stadionie wymienione zostały siedziska, powstały nowe chodniki i drogi. Koszt inwestycji to około 3,5 mln zł. Z siłowni na powietrzu oraz wiat bardzo często korzystają seniorzy, którzy przychodzą tu sami bądź z wnukami.

W efektach projektu przewiduje się, ale już częściowo jest to potwierdzone, zmniejszenie oddziaływania skutków wykluczenia społecznego, w tym znacząco seniorów.

Ostatnim akcentem realizacji polityki prosenioralnej przez Powiat Piłski jest projekt realizowany w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, *Domy Pomocy Społecznej bezpieczne w Wielkopolsce* współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Działania 2.8 Rozwój usług społecznych świadczonych w środowisku lokalnym Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020. Okres realizacji projektu: od 1 września 2020 do 30 listopada 2020 roku. Całkowita wartość projektu: 2 379 160,00 złotych. Głównym celem projektu było wsparcie Domów Pomocy Społecznej w powiecie piłskim w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem skutków COVID-19 poprzez doposażenie w niezbędny sprzęt, środki ochrony osobistej i testy oraz wsparcie pracowników pracujących w warunkach zagrożenia zdrowia i życia poprzez wypłatę dodatków do wynagrodzeń.

Wykres 3. Wartość dofinansowania Domów Pomocy Społecznej w ramach projektu Domy Pomocy Społecznej bezpieczne w Wielkopolsce.

Źródło: dane projektu <https://www.powiat.pila.pl/fundusze-pomocowe/realizowane-projekty/193,domy-pomocy-spoecznej-bezpieczne-w-wielkopolsce>

Podsumowując, Powiat Pilski w ramach programów finansowanych przez UE, całościowo w latach 2014-2020, pozyskał łącznie ponad 21 milionów złotych na inicjatywy, które bezpośrednio lub pośrednio wspierają seniorów oraz są jawnym przykładem finansowania zamierzeń w ramach polityki prosenioralnej. Jednak potrzeb jest znacznie więcej, należy jednak pamiętać, że pozyskiwanie funduszy jest ściśle związane z konkursami, które ogłaszane są przez instytucje zarządzające, a pozyskanie środków nie wynika wyłącznie z dobrej woli i chęci ich otrzymania, a w dużej mierze zależy od konstrukcji regulaminu, grup docelowych oraz możliwości realizacji działań na danym obszarze.

W odpowiedzi na istniejące potrzeby powiat przygotował trzy duże i komplementarne projekty o wartości 5 mln zł każdy, w ramach konkursu Wielkopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego, priorytet 7, działanie 7.2.2. Pomimo pozytywnej oceny projektów nie udało się uzyskać finansowania. Wszystko to wynika z faktu, że priorytetowo zostały potraktowane placówki medyczne wspierające osoby z zaburzeniami zdrowia psychicznego. Z puli 100 mln złotych, w tym konkursie, sam Szpital w Lesznie uzyskał wsparcie w wysokości 27 mln. W oczekiwaniu na nową perspektywę unijną pozostaje mieć nadzieję na mnogość konkursów służących wsparciu osób starszych i zależnych oraz wysokie alokacje. Jak podkreśla Starosta Powiatu, utworzenie Zespołu Wydziału Funduszy Pomocowych i Rozwoju Powiatu Pilskiego było decyzją słuszną, co widać po 400. krotnym wzroście pozyskanych dotacji w stosunku do poprzedniego okresu budżetu z polityki spójności UE.

Oprócz działań prosenioralnych Powiatu Pilskiego, analizie poddano także projekty realizowane przez poszczególne gminy. Wliczając szereg, mniejszych projektów kierowanych przez Urzędy Gminy i podległe im instytucje, w latach 2014-2020 na terenie powiatu pilskiego pozyskano łącznie sumę prawie 30 mln złotych, a dokładnie 29 445 552,25 zł na działania wspierające osoby potrzebujące, w tym seniorów, osoby niepełnosprawne, chore, zależne i ich opiekunów faktycznych, a także zagrożone wykluczeniem społecznym bądź społecznie wykluczone.

Źródło: obliczenia własne

Wnioski

W listopadzie 2011 r. Komisja Europejska uruchomiła pilotażowy program „Europejskiego partnerstwa innowacyjnego na rzecz aktywnego i zdrowego starzenia się”. Jego celem jest wydłużenie średniej liczby przeżytych lat obywateli Unii Europejskiej w dobrym zdrowiu. Partnerstwo zakłada poprawę jakości życia osób starszych oraz wspieranie ich uczestnictwa w życiu społecznym, a także zwiększenie wydajności systemów zdrowia oraz socjalnych. W materiałach informacyjnych a de facto promujących działania prosenioralne Unii Europejskiej, można przeczytać, jak wielką wagę przykładają do problematyki polepszenia bytu seniorów, a także wspierania regionów, w których seniorom żyje się najgorzej. Powszechnie stosowana zasada zrównoważonego rozwoju winna być stosowana także w rozdziale środków finansowych z polityki spójności UE.

Analiza treści dokumentów projektowych, konkursowych, a także treści poszczególnych raportów Regionalnych Ośrodków Polityki Społecznej naszego kraju, a nawet

samej Wielkopolski dostarcza wielu smutnych konstatacji. Do najważniejszych można zaliczyć:

1. Nie istnieje zrównoważony podział środków finansowych w ramach poszczególnych regionów, województw, powiatów, a nawet poszczególnych gmin. Istnieje znaczące zróżnicowanie dotacji na projekty mające w założeniu wspierać politykę prosenioralną w poszczególnych powiatach województwa Wielkopolskiego.

2. Brak jest spójnej polityki finansowania działań prosenioralnych w skali kraju. Wszelkie konkursy w ramach programów finansowanych z funduszy unijnych, już na starcie dyskwalifikują małe ośrodki gminne i małe miasta, ze względu na brak sił i środków do przygotowania dobrych wniosków projektowych, a nade wszystko widać po białych plamach na mapie wykorzystanych środków unijnych na inwestycje w zakresie poprawy usług społecznych.

3. Na szczeblu Powiatu Pilskiego wdrożono szereg działań umożliwiających konkurowanie na – w miarę równych zasadach – w pozyskiwaniu środków finansowych w ramach konkursów w programie operacyjnym dla Wielkopolski.

4. Pogłębiają się znacząco różnice w dostępie do usług społecznych, zdrowotnych i opiekuńczych pomiędzy „bogatym” miastem, a „biedną „wsią”.

Konkludując, analiza treści, także danych *stricto* finansowych dotyczących zrealizowanych i wciąż prowadzonych projektów prosenioralnych w powiecie pilskim, a także ich porównanie z innymi obszarami województwa wielkopolskiego, nie napawa optymizmem. O ile znacząco wzrósł udział projektów, a *de facto* pozyskanych funduszy z programu operacyjnego Wielkopolski (dzięki dużo lepszej organizacji wnioskowania), o tyle ich proporcjonalna wartość w relacjach z innymi „bogatymi” miastami i powiatami Wielkopolski, niestety się nie zmienia. Bez respektowania zasady zrównoważonego rozwoju usług prosenioralnych w skali całego kraju, nie będzie możliwe zlikwidowanie różnic w dostępie do lepszej starości. Gdzie w Gminie Kaczory opieka wytnienio- wa, gdzie w Gminie Ujście Dzienny Dom dla seniorów i niepełnosprawnych, gdzie w północnej Wielkopolsce rodzinne domy opieki dla seniorów? To pytania retoryczne.

Bibliografia

- Biuletyn Informacji Publicznej Powiatu Pilskiego. (2019). Pobrano z: https://bip.powiat.pila.pl/powiat_pilski/charakterystyka/ oraz <https://www.powiat.pila.pl/>
- Błędowski, P. (2002). *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoła Główna Handlowa,
- Care Experts. (2018). *Samotność osób starszych*. Pobrano z: <https://medicoversenior.pl/samotnosc-seniorow/>
- Duck, S.W., Gilmour, R. (1981). *Personal relationships in disorder*. Londyn: Wydawnictwo Academic Press.
- Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy. (2014). *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2015*. Warszawa.

- Grodzicki, T., Kocemba, J., Skalska, A. (2007). *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Via Medica.
- Levitas, R., Pantazis, Ch., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyg, E., Patsios, D. (2007). *The Multidimensional Analysis of Social Exclusion*. Pobrano z: <https://dera.ioe.ac.uk/6853/1/multidimensional.pdf>
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, (2003). Pobrano z: www.mpips.gov.pl
- Mejer, R. (2018). *Polityka Samorządowa wobec starości, strategie i podmioty*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Perelman, D., Peplau, I.A. (2016). *Toward of social psychology of loneliness*. Pobrano z: <https://www.semanticscholar.org/paper/Toward-a-Social-Psychology-of-Loneliness-Perlman-Peplau/52d96cedd5fc0a7658e6e0a8a17d0dcab428850b>
- Pikuła, N.G. (2020). *Samotność czy wykluczenie społeczne osób starszych*. Pobrane z: http://kgs.up.krakow.pl/files/4214/4355/1783/Praca_socjalna_42015_DRUK.pdf,
- Podgórska-Rykała, J. (2016). *Polityka senioralna w jednostkach samorządu terytorialnego*. Sosnowiec: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Humanitas,
- Powiatowy Urząd Pracy w Pile. (2020). Pobrano z: <https://pila.praca.gov.pl/rynek-pracy/stastyki-i-analizy/>
- Powiat pilski. (2020). Pobrano z: <https://www.powiat.pila.pl/fundusze-pomocowe/realizowane-projekty/193,domy-pomocy-spolecznej-bezpieczne-w-wielkopolsce>
- Strategia Lizbońska – plan rozwoju przyjęty dla Unii Europejskiej przez Radę Europejską na posiedzeniu w Lizbonie w marcu 2000.
- Sullivan, H.S., (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. Nowy Jork: Wydawnictwo WW Norton& Co.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P., Dziegielewska, M. (2006). *Podstawy gerontologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Aspra.
- Szymoński D. (2020). *Alarmujące dane GUS. Polska demografia ma się najgorzej od II wojny światowej*. Pobrane z: <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/dane-demograficzne-w-polsce-za-2019-r-gus-liczba-urodzen-i-zgonow/n0c74x3>
- Szweda-Lewandowska, Z. (2017). *Opieka nad osobami starszymi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego,
- <http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Chowanna/Chowanna-r2012-t1/Chowanna-r2012-t1-s17-32/Chowanna-r2012-t1-s17-32.pdf>
- Trafiałek, E. (2016). *Innowacyjna polityka senioralna XXI wieku. Między ageizmem, bezpieczeństwem socjalnym i active ageing*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Trzaska, I. (2018). *Bieda w Polsce. Setki tysięcy emerytów żyje na granicy ubóstwa*. Pobrano z: <https://finanse.wp.pl/bieda-w-polsce-setki-tysiecy-emerytow-zyje-na-granicy-ubostwa-6260112553444993a>,
- Weiss, R. S., (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*, Cambridge: The MIT Press.
- Wika, A. (2018). Program „Aktywizacja osób młodych pozostających bez pracy w powiecie pilskim (IV)”. Pobrano z: https://pila.praca.gov.pl/projekty-zrealizowane/-/asset_publisher/WqwvvIl8MmOj/content/8065063-podsumowanie-realizacji-projektu-aktywizacja-zawodowa-osob-bezrobotnych-i-poszukujacych-pracy-w-powiecie-pilskim-ii-?redirect=https%3A%2F%2Fpila.praca.gov.pl%2Fprojekty-zrealizowane-%2F%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_WqwvvIl8MmOj%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D2,